

Literatuurstudie

Transformatie waterpompstation Nijmegen

28 mei 2017

ReDevelopment Company

Studenten

Pim Haring
Rudi Roskam

Bedrijf

IA Groep
Begeleider: Mark van Westerlaak

School

1ste begeleider: Gijs Pelgrom
2de begeleider: Rona Vreenegoor

Versie: definitief
Datum: 28 mei 2017

Colofon

Opleidingsinstituut

Hogeschool van Arnhem en Nijmegen
Ruitenberglaan 26
6802 CE ARNHEM
T: 026 36 58 394
E: info@han.nl

Begeleiders

Gijs Pelgrom
Kamer: F2.18
T: +31 6 46 38 22 94
E: gijs.pelgrom@han.nl

Studenten

Pim Haring
Lange Hezelstraat 137
6511 CH NIJMEGEN
Studentnummer: 542159
T: +31 6 13 76 87 38
E: pim.haring@gmail.com

Afstudeerbedrijf

IA Groep
Geograaf 40
6921 EW DUIVEN
T: 026 38 44 444
Contactpersoon: Mark van Westerlaak
E: mark.vanwesterlaak@iagroep.com

Rona Vreenegoor
Kamer: F2.08b
T: +31 6 55 43 42 59
E: rona.vreenegoor@han.nl

Rudi Roskam
Wethouder ten Hamlaan 2
3771 KS BARNEVELD
Studentnummer: 524849
T: +31 6 40 34 60 36
E: rudi_roskam@live.nl

Inhoud

5	Inleiding
5	Aanpak
6	Erfgoed
8	Identiteit
10	Herbestemming
12	Tijdelijk gebruik
13	Discussie
14	Literatuurlijst

Inleiding

Het doel van dit afstudeerplan betreft het herbestemmen van het pompstation aan de Nieuwe Marktstraat te Nijmegen. Bij het starten van de uitwerking van deze herbestemming was het in onze ogen interessant om te onderzoeken wat verschillende bronnen zeggen over het belang van het behoud van erfgoed. Herbestemming, in dit onderzoek het behoud van erfgoed, is tegenwoordig een regelmatig voorkomend begrip en wij zijn zeer geïnteresseerd naar de urgentie van dit onderwerp.

De urgentie van dit onderwerp blijkt er wel degelijk te zijn. Wanneer simpelweg de vraag 'Slopen of herbestemmen' wordt opgezocht op Google, geven de meeste resultaten al een goede indruk: 'Niet slopen, maar verbeteren en herbestemmen' aldus TU Delft, 'De sloopkogel hoeft niet, herbestemmen is urgent' aldus Cobouw en 'Leegstaand oud gebouw slopen? Nee, herbestemmen!' aldus het boek 'Herbestemming in Nederland van Marinke Steenhuis en Paul Meurs'.

Om die reden hebben wij besloten dieper op dit onderwerp in te gaan. In eerste instantie willen wij dieper ingaan op het begrip erfgoed; 'Wat wordt hieronder verstaan? Welke aspecten zijn belangrijk bij erfgoed? Wat zeggen verschillende wetenschappelijke bronnen over dit begrip?'. Vervolgens zullen wij dieper ingaan op twee methodes om erfgoed te behouden; 'herbestemmen en tijdelijk gebruik'. Wat is het verschil tussen deze methodes en wat zijn de voornaamste redenen waarom men het behoud van erfgoed zo belangrijk vindt?

Uiteindelijk zullen wij na dit onderzoek antwoord kunnen geven op de volgende hypothese:

Waarom is het behoud van erfgoed waardevol voor een gebied?

Aanpak

Om deze literatuurstudie zo efficiënt en doelgericht mogelijk uit te voeren, hebben wij hiervoor een stappenplan opgesteld. Omdat over dit onderwerp ontzettend veel is geschreven en de beschikbare tijd beperkt is, blijft het op deze manier binnen het haalbare kader. Aan de hand van verschillende studies naar de aanpak van een literatuurstudie (Krul, 2017; Driessen, 2016; Tubbing, 2016) is het stappenplan als volgt opgesteld:

1. Context en doel beschrijven;
2. Hoofdvraag/hypothese opstellen;
3. Onderzoek opdelen in onderzoeksgebieden;
4. Per onderwerp relevante kernwoorden verzamelen;
5. Literatuur uit externe bronnen verzamelen over de verschillende onderwerpen;
6. Gevonden literatuur beoordelen en een selectie maken om dit onderzoek binnen de tijd te halen. Geselecteerd op relevantie en wetenschappelijke kwaliteit;
7. Per onderwerp bronnen vergelijken en samenvatten;
8. Per hoofdstuk een samenvattend slot;
9. Als laatste een discussie waarbij onze mening naar voren komt, de hypothese wordt beantwoord en er een terugkoppeling op het onderzoek volgt.

Erfgoed

Een exacte definitie van het begrip ‘erfgoed’ is niet gemakkelijk te geven. Het wordt in de Nederlandse taal op verschillende manieren gebruikt en ieder kent hierbij zijn eigen opvatting. Dat gezegd hebbende maakt het interessant te onderzoeken welke verschillende definities aan het begrip erfgoed worden toegekend.

Het begrip ‘erfgoed’ kent vanuit het verleden twee opvattingen (Rass, 2008; Aplin, 2002). Ten eerste kan het worden toegekend op voorwerpen, ook wel het materiële erfgoed genoemd, waarbij gedacht kan worden aan objecten als schilderijen, tekeningen, beeldhouwkunst, archeologische en historische voorwerpen, maar ook aan gebouwde monumenten en andere overgebleven elementen van het historisch landschap. Ten tweede kan het worden toegekend aan minder statische voorstellingen, ook wel het immateriële erfgoed genoemd, waarbij gedacht kan worden aan literatuur, muziek, film en televisie.

Cultureel erfgoed

Tegenwoordig wordt, om deze twee categorieën samen te vatten, veelvuldig het begrippenpaar ‘cultureel erfgoed’ gebruikt. Onder dit begrip valt dus zowel het materiële- als immateriële erfgoed (Grijzenhout, 2007).

Het gebruik van dit begrippenpaar hebben wij in Nederland volgens Grijzenhout (2007) te danken aan F.J. Duparc, die het in 1975 opnam in de titel van zijn overzichtswerk ‘Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed’. Hierin geeft hij de volgende uitvoerige omschrijving van ‘cultureel erfgoed’: “Al wat het verleden, ook het allerjongste verleden, aan culturele goederen aan ons, het nageslacht, heeft overgebracht” (Duparc, 1975).

Volgens Rass (2008) kan de definitie ‘cultureel erfgoed’ als volgt worden omschreven: “Cultureel erfgoed zijn de sporen uit het verleden van menselijke handelingen en gedragingen die we als samenleving of als individu de moeite van het bewaren waard vinden” (pp. 7). In dit onderzoek wordt cultureel erfgoed niet als statisch maar als dynamisch begrip gezien. De inhoud verandert voortdurend doordat elke generatie hierin zijn eigen keuzes maakt. De laatste decennia onderkent men de waarde van cultureel erfgoed steeds meer en krijgt het begrip veel aandacht in de samenleving. Volgens Rass (2008) komt dat doordat de wereld waarin we momenteel leven een product is van

menselijk handelen, waarvan we door het behoud van erfgoed betekenis geven aan het verleden.

Belang en betekenis van erfgoed

Volgens Graham, Ashworth & Tunbridge (2000) kan de betekenis van erfgoed worden onderverdeeld in verschillende aspecten. Zij spreken hier voornamelijk over het economische en sociale belang van erfgoed.

Ten eerste het economische belang. Dit komt voornamelijk door de mogelijkheden binnen de toeristische sector. Toeristen zijn, bij een bezoek aan een plek of plaats, op zoek naar ‘heritage experience’ en zijn daardoor bereid te betalen voor de beleving van erfgoed op welke manier dan ook. Dit stimuleert de economie (Gorp, 2003). Het sociale belang komt voort uit het feit dat mensen behoefte hebben aan herkenning, erkenning en waardering. Erfgoed geeft inzicht in het karakter of betekenis van een plek of plaats waardoor het voor anderen kan leiden tot begrip en respect van datgene. Hierin draagt erfgoed bij aan een cultureel burgerschap (Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap, 2008).

Volgens een studie naar de rijksvisie op erfgoed en ruimte door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu, is cultureel erfgoed een zaak van mensen om waardevolle cultuur aan een volgende generatie over te kunnen dragen. Hiervoor is de zorg voor het cultureel erfgoed essentieel om een overdracht van generatie op generatie te kunnen garanderen. Het historische karakter van een plaats, mogelijk door cultureel erfgoed, is van grote waarde voor de samenleving en kan worden gezien als een ‘unique selling point’ voor economie en toerisme. Het is daarmee een rijke referentie voor de sociale verbinding en identiteit en een onuitputtelijke bron voor onze culturele ontplooiing (Boer, 2011).

De gemeente Nijmegen heeft in de Nota Cultureel Erfgoed (2013) gepresenteerd wat haar erfgoedbeleid en ambities zijn. Hierin wordt het cultureel erfgoed opgevat als ‘sporen, objecten en patronen of structuren die, zichtbaar of niet zichtbaar, deel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling’. Deze historische situatie of ontwikkeling is vervolgens bepalend voor de identiteit van een stad en leefomgeving (Archeologie en monumenten gemeente Nijmegen, 2013).

Rijksdienst cultureel erfgoed

In Nederland is sinds 2009 de organisatie 'Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed' actief, voorheen 'Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten'. Deze organisatie is opgezet met het belang om monumentale, roerende en cultuurlandschappelijke waarden van nationaal of internationaal belang te beschermen en te behouden. De definitie 'erfgoed' komt regelmatig voor in publicaties of studies van deze organisatie en wordt hierin meerdere malen toegelicht.

Zo schrijft de publicatie 'Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van ruimtelijke ordening' (2013) dat erfgoed een erfenis betreft die wordt doorgegeven binnen een bepaalde gemeenschap. Dit krijgt vorm door collectieve herinneringen die zichtbaar worden gemaakt in het materiële en immateriële erfgoed. Deze benadering van het begrip komt overeen met de eerder genoemde definities van Rass (2008) en Grijzenhout (2007). Met andere woorden wordt erfgoed hier omschreven als 'een onderdeel van onze hedendaagse leefomgeving waarin het zich onderscheidt van de geschiedenis of het verleden' en 'als iets wat belangrijk of van waarde is waardoor wij het door willen geven aan volgende generaties' (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013).

In de erfgoedbalans (2017), opgesteld door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, wordt naast de definitie ook het belang van erfgoed toegelicht. De erfgoedbalans is uitgebracht naar aanleiding van de, sinds juli 2016 geldende, erfgoedwet. De erfgoedwet (2015) definieert cultureel erfgoed als:

"Uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen. Bronnen die in de loop van de tijd door de mens tot stand zijn gekomen of zijn ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving. Bronnen die mensen identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden" (pp. 2).

Hierin wordt cultureel erfgoed gezien als de bron van het verhaal over de geschiedenis van Nederland waarin het verleden zichtbaar wordt gemaakt wat ons cultureel en historisch besef, en daarmee ook onze identiteit, versterkt.

Volgens de Rijksdienst is het cultureel erfgoed in deze tijd niet meer weg te denken. Dit wordt benadrukt in de Erfgoedbalans (2017) waarin ook de economische waarde ervan wordt benoemd. Erfgoed maakt met name steden met historische overblijfselen aantrekkelijk voor jaarlijks duizenden toeristen uit binnen- en buitenland. Erfgoed vormt daarmee een belangrijke bron van inkomsten. Een omgeving die uit het oogpunt van cultureel erfgoed goed staat aangeschreven, maakt het aantrekkelijk voor investeerders omdat ondernemers en werknemers zich graag vestigen op plekken waar zij kunnen genieten van de schoonheid van kunst en erfgoed.

Samenvattend

Erfgoed kan worden opgedeeld in materieel- en immaterieel erfgoed (Rass, 2008; Aplin, 2002; Grijzenhout, 2007). De splitsing wordt hierin volgens Rass (2008) en Aplin (2002) gemaakt tussen tastbare en niet tastbare voorwerpen wat, vaak vanuit het verleden, tegenwoordig een speciale waarde heeft. Onder erfgoed valt een breed aantal categorieën; van schilderijen en andere kunst tot (oude) gebouwen, maar ook literatuur, film en muziek kan worden gezien als erfgoed. Tegenwoordig wordt, om al deze categorieën samen te vatten, het begrip cultureel erfgoed gebruikt (Duparc, 1975). Cultureel erfgoed maakt deel uit van onze hedendaagse leefomgeving en geeft een beeld van een historische situatie of ontwikkeling.

Dat het begrip erfgoed een breed scala aan opvattingen kent komt deels doordat erfgoed een dynamisch begrip is. Elke generatie maakt hierin zijn eigen keuzes waardoor de bepaling van erfgoed voortdurend kan veranderen. In Nederland is sinds 2009 de organisatie 'Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed' actief. Deze organisatie zorgt voor het beschermen en het behouden van het erfgoed in Nederland en houdt dit bij in de daarvoor opgestelde erfgoedbalans.

Omdat het gebouwde erfgoed vaak een speciale betekenis heeft voor een gebied, wordt hier regelmatig verwezen naar de identiteit van een stad of plaats. Erfgoed kan een gebied een speciale betekenis geven waardoor het voor bezoekers en toeristen aantrekkelijk wordt, wat ook de economische situatie kan bevorderen (Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap, 2008; Gorp, 2003). Om deze reden zal in het volgende hoofdstuk onderzoek worden gedaan naar het begrip ruimtelijke identiteit en de relatie die het heeft met erfgoed.

Identiteit

Het begrip 'identiteit' is de laatste drie decennia uitgegroeid tot een veelomvattend en ondoorgrondelijk begrip waarmee diverse hedendaagse thema's belicht worden (Bauman, 2001; Kalandides, 2012; Metaal, 2012).

Het concept identiteit kan volgens de Routledge Encyclopedia of Philosophy (2017) gedefinieerd worden als de unieke aard van iets of iemand, "anything whatsoever has the relation of identity to itself, and to nothing else". Volgens de Dikke van Dale (2017) wordt identiteit gedefinieerd als de "eenheid van wezen, volkomen overeenstemming" als "eigen karakter, kenmerk van een persoon of groep" en als "gelijkheid van naam en persoon".

Sinds het begrip eind jaren '50 geïntroduceerd werd door Erik Erikson in de sociale wetenschappen is het gebruik van dit begrip explosief gestegen. Het lijkt alsof er geen ander aspect in het hedendaagse moderne leven zoveel aandacht krijgt van wetenschappelijke disciplines als filosofie, sociale studies, en psychologen (Bauman, 2001). Identiteit is een complex en veelomvattend begrip, voornamelijk in interdisciplinaire vakgebieden. Elk vakgebied gebruikt zijn eigen definitie en zelfs binnen het vakgebied kan de definitie verschillen (Hauge, 2007).

Ruimtelijke identiteit

Binnen de architectuur, geografie, omgevingspsychologie en andere disciplines die betrokken zijn bij het denken en maken van de stedelijke omgeving wordt gesproken van 'ruimtelijke' identiteit om de relatie tussen ruimte en tijd aan te duiden (Reinders, 2005). In de postmoderne en poststructuralistische theorievorming wordt identiteit daarom gezien als constructionistisch begrip, waarin identiteit als een subjectief, sociaal en meerduidelijk construct wordt beschouwd (Hauge, 2007; Reinders, 2005). Een ruimtelijke identiteit vloeit voort uit eigenschappen die er door de mens aan wordt toegeschreven (Hauge, 2007). Volgens Hauge (2007) wordt identiteit gecreëerd door zowel onze eigen gedachten als onze lichamelijke interactie met de buitenwereld; "there is no place without self, and no self without place". Het gaat dus niet om eigenschappen die een specifieke locatie bezit, maar om de manier waarop mensen deze aan een locatie toeschrijven (Reinders, 2005). Een identiteit is een multi-interpretabel begrip; herinneringen, opvattingen, interpretaties en ideeën van een plaats houden altijd verband met het perspectief waaruit deze wordt gezien (Hauge, 2007). Reinders (2005) stelt daarom dat identiteiten

dynamisch zijn en veranderen met de tijd. Blommaert (2002) voegt hieraan toe dat identiteit/identificatie iets is wat mensen doen; "men heeft geen identiteit, men doet identiteit".

Authenticiteit

Een veel gehoorde stelling luidt dat in de westerse moderne samenleving de authenticiteit, aan plaats gebonden ervaring verloren is geraakt (Reinders, 2005). Er ontstaat een monocultuur door functiescheiding, grootschaligheid, toegenomen mobiliteit, betere telecommunicatie en gestandaardiseerde architectuur (Ennen, 2014). Door Reinders (2005) omschreven als 'onruimtelijking' waarin het belang van de ruimte als drager van identiteit steeds minder belangrijk wordt.

Metaal (2012) ziet in de modernisering, waarbij sociale relaties en collectieve bindingen steeds losser komen te staan van de ruimtelijke nabijheid, een trend waarbij identiteit op een steeds hoger niveau komt te liggen: het schaalniveau van de maatschappij. In tegenstelling tot Reinders (2005) stelt Metaal (2012) dat we niet ontworteld zijn geraakt van lokale plekken, in de zin dat plaats geen rol meer speelt, maar dat ruimtelijke ervaringen tegenwoordig ook door invloeden van veraf worden gemaakt tot wat ze zijn. De identiteit van een plaats wordt niet meer in de plaats zelf bepaald, maar in veel bredere sociale relaties (Metaal, 2012).

Sociaal product

Volgens Reinders (2005) kan ruimtelijke identiteit beschouwd worden als een proces waarbij een veelvoud aan individuen, posities en schaalniveaus zijn betrokken. Kalandides (2012) vult hierop aan dat ruimtelijke identiteit ook een laag heeft die los gezien kan worden van menselijke interpretatie en gecreëerd kan worden door representaties van de plaats; logo's, campagnes, foto's, films, boeken etc. zijn allemaal verschillende vormen die de werkelijkheid representeren. Ennen (2014) stelt dat hiermee de hedendaagse ruimte geworden is tot sociaal product; gecreëerd door planologen, geografen, ontwikkelaars, overheden en de gebruiker zelf.

Als reactie op globalisering en de ruimte als sociaal product zien we de laatste jaren dat originaliteit steeds meer wordt benadrukt; globalisering maakt het nodig en wenselijk dat plaatsen zich gaan onderscheiden (Ennen, 2014). Door de identiteit van een plaats of stad te vergroten, heeft deze meer

kans op slagen (Yuen, 2005). Dit heeft geleid tot toenemende waardering van de impact die erfgoed kan hebben op de ruimtelijke identiteit (Ennen, 2014; Yuen, 2005). Een locatie die zich profileert op erfgoed onderscheidt zich niet alleen van andere, maar vertelt ook een verhaal over de identiteit van het gebied (Ennen, 2014).

Samenvattend

Het begrip 'identiteit' is uitgegroeid tot een veelomvattend en ondoorgrondelijk begrip. (Bauman, 2001; Kalandides, 2012; Metaal, 2012). Elk wetenschappelijk vakgebied gebruikt hierbij zijn eigen definitie wat het lastig maakt om een eenduidige definitie van het begrip 'identiteit' te geven (Hauge, 2007).

In de postmoderne en poststructuralistische theorievorming wordt identiteit daarom gezien als constructionistisch begrip, waarin identiteit als een subjectief, sociaal en meerduidig construct wordt beschouwd (Hauge, 2007; Reinders, 2005). In de stedelijke omgeving wordt, om de relatie tussen ruimte en tijd aan te duiden, vaak gesproken van 'ruimtelijke' identiteit (Reinders, 2005). De ruimtelijke identiteit vloeit voort uit eigenschappen die er door de mens aan wordt toegeschreven. Ruimtelijke identiteit is een multi-interpretabel begrip; herinneringen, opvattingen, interpretaties en ideeën van een plaats houden altijd verband met het perspectief waaruit deze wordt gezien (Hauge, 2007).

Reinders (2005) stelt dat in de westerse moderne samenleving de authentieke, aan plaats gebonden, ervaring verloren is geraakt, waarbij het belang van de ruimte als drager van identiteit wordt steeds minder belangrijk. Metaal (2012) ziet een trend waarbij identiteit op een steeds hoger niveau komt te liggen; het schaalniveau van de maatschappij. In tegenstelling tot Reinders (2005) stelt Metaal (2012) dat we niet onworteld zijn geraakt van lokale plekken, in de zin dat plaats geen rol meer speelt, maar dat ruimtelijke ervaringen tegenwoordig ook door invloeden van veraf worden gemaakt tot wat ze zijn.

Als reactie hierop zien we de laatste jaren dat originaliteit steeds meer wordt benadrukt; door de identiteit van een plaats of stad te vergroten, heeft deze meer kans op slagen (Ennen, 2014; Yuen, 2005). Erfgoed kan hieraan bijdragen. Een locatie die zich profileert op erfgoed onderscheidt zich niet alleen van andere, maar vertelt ook een verhaal over de identiteit van het gebied (Ennen, 2014).

Herbestemming

De Rijksdienst van Cultureel Erfgoed (2017) licht het begrip herbestemming als volgt toe:

“Herbestemming betekent dat een bestaand pand een andere functie krijgt. Hierdoor komt het gebouw niet leeg te staan en wordt het niet gesloopt. Door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen is er de laatste jaren sprake van een toenemende leegstand van vastgoed. Denk hierbij aan de afname van de bevolkingsgroei, veranderende opvattingen over werkomstandigheden, online winkelen, ontkerkelijking en de schaalvergroting in de landbouw. Een deel van deze gebouwen heeft bovendien monumentale waarde. Vooral religieus erfgoed zoals kerken en kloosters, industrieel erfgoed en historische boerderijen heeft te maken met leegstand en dus ook met herbestemming” (Rijksdienst van Cultureel Erfgoed, 2017).

Een internationale veel voorkomende aanduiding voor het begrip herbestemming is ‘adaptive re-use’. Ook op internationaal gebied verschillen de opvattingen voor herbestemming waardoor het interessant is hier twee opvattingen van toe te lichten. Behalve de noodzakelijke functieverandering kunnen er namelijk meerdere aspecten worden verstaan onder herbestemming (Plevoets & Cleempoel 2011; Conejos, Langston & Smith, 2011).

Zo schrijven Conejos, Langston & Smith (2011): “A significant change to an existing building function when the former function has become obsolete” (pp. 1). Hieruit is op te maken dat zij herbestemming enkel zien als ‘het geven van een nieuwe functie aan een gebouw wanneer de andere overbodig is geworden’.

Plevoets & Cleempoel (2011) geven de volgende opvatting: “The function is the most obvious change, but other alterations may be made to the building itself such as the circulation route, the orientation, the relationships between spaces; additions may be built and other areas may be demolished” (pp. 1). Hier wordt het begrip herbestemming in een veel breder opzicht gezien. Behalve het veranderen van de functie kunnen ook andere wijzigingen aan het gebouw worden aangebracht zoals de gebouworientatie en de relatie tussen ruimten, maar ook kunnen er gedeeltes worden bijgebouwd of worden weggehaald.

Overwegingen

Herbestemmen vindt al eeuwen plaats en is niet iets van de laatste decennia. Wel wordt herbestemming in onze cultuur steeds belangrijker. Dit wordt veroorzaakt door leegstaande (kantoor)gebouwen die niet meer aan de eisen voldoen, maar ook kerken en fabrieken krijgen de laatste tijd steeds meer met leegstand te maken (Hek, Geraedts & Kamstra, 2004; Rijksadviseur Cultureel Erfgoed, 2008). Er zijn volgens Hek et al. (2004) verschillende redenen dat men kiest voor herbestemming (Rijksadviseur Cultureel Erfgoed, 2008):

In eerste instantie kan het financieel aantrekkelijk zijn om een gebouw te herbestemmen. Uit de praktijk blijkt dat de bouwkosten bij herbestemming vaak hoger liggen dan bij nieuwbouw, maar er zijn ook verschillende kostenbesparingen haalbaar. Zo zijn voorzieningen als kabels, elektriciteit en riolering vaak al betaald. Ook verloopt het bouwproces gemiddeld dertig tot vijftig procent sneller omdat het casco al staat.

Ten tweede is herbestemming op het gebied van duurzaamheid een goede keuze. Omdat veel materialen hergebruikt kunnen worden, ontstaat een minder grote belasting voor het milieu dan sloop en vervangende nieuwbouw.

Een laatste reden heeft volgens Hek et al. (2004) te maken met emotie en identiteit. Een gebouw kan een bepaalde waarde hebben gekregen en onderdeel zijn van het karakter van de (bebouwde) omgeving. Om die reden kan het een belangrijk herkenningspunt zijn waar mensen hun identiteit aan ontlelen.

Herbestemming en identiteit

“In de zestig jaar van welvaart groeide Nederland uit zijn voegen. Nieuwbouw werd de norm, erfgoed werd gesloopt of kwam leeg te staan. Nu willen we weer leven op plekken met een verhaal” (pp. 20) aldus Architectuurhistorica Steenhuis (2012).

Een interessant verhaal wat betreft herbestemming van architectuurhistorica Marinke Steenhuis (2012). In een interview met het Rotary magazine geeft Steenhuis aan dat herbestemmen tegenwoordig een belangrijk begrip is: “De vanzelfsprekendheid van herbestemming is ergens in de vorige eeuw verloren gegaan. Nederland ontwikkelde zich te snel waardoor industriesteden niet organisch konden doorgroeien op vroegere structuren” (pp. 20). Na de oorlog ontstond

hierdoor een nieuw soort denken. “Kaalslaan en vernieuwen. Maar als je een stadskern sloop, breek je tegelijkertijd het DNA van een gebied af. Want cultureel erfgoed is het verhaal van mensen, van de successen en missers, van het leven zelf. Denk aan de Twentse textielgebouwen, kerken, molens, dijken, vuurtorens. Maar het kan ook een woonwijk uit eind twintigste eeuw zijn. Erfgoed bepaalt onze collectieve identiteit” (pp.20). Met dit gezegde geeft Steenhuis aan, net als in de andere bronnen naar voren komt, dat herbestemmen essentieel is voor het behoud van de identiteit van een gebied.

Volgens Boei, een maatschappelijke onderneming met een passie voor het renoveren en herbestemmen van erfgoed, is herbestemming essentieel. Bij voornamelijk de herbestemming van monumenten blijven herinneringen aan het verleden levend, wat de ruimtelijke kwaliteit van Nederlandse steden, dorpen en buitengebieden bevordert (Boei, 2014).

Samenvattend

De betekenis van herbestemming kan in het kort worden omschreven als; ‘het geven van een nieuwe functie aan een gebouw’ (Rijksdienst van Cultureel Erfgoed, 2017; Plevoets & Cleempoel 2011; Conejos, Langston & Smith, 2011). Over dit begrip zijn in de literatuur weinig uiteenlopende opvattingen te vinden.

Er is veel te lezen over het belang van herbestemming waarbij het financiële en duurzame aspect zeer belangrijk zijn (Hek, Kamstra & Geraedts, 2004; Rijksadviseur Cultureel Erfgoed, 2008). Ook op het gebied van emotie en identiteit zijn volgens Hek et al. (2004) verschillende redenen te geven. Hieruit is op te maken dat de identiteit van een plek of plaats erg belangrijk is in onze samenleving waardoor herbestemmingen, die zorgen voor het behoud van erfgoed en dus ook de identiteit, gestimuleerd moet worden (Steenhuis, 2012; Boei, 2014).

Tijdelijk gebruik

Door groeiende leegstand en succesvolle tijdelijke projecten is de vraag naar ‘tijdelijk gebruik’ of ‘tijdelijke herbestemming’ de laatste jaren toegenomen (Bruijning, 2016; Kompier & Cevaal, 2011). De toegevoegde waarde van tijdelijk gebruik voor stedelijke gebieden wordt steeds duidelijker en de vastgoedwereld, gemeente en ondernemers maken hier gebruik van (Bruijning, 2016).

Tijdelijk gebruik is geen nieuw fenomeen en kent diverse verschijningsvormen binnen functies als wonen, werken, vrije tijd of sociale activiteiten (Urban Catalyst, 2003). De meeste tijdelijke functies zijn te vinden in bestaande gebouwen of op braakliggend terrein en hebben een associatie met kunst & cultuur, muziek, sport, start-ups, woonfuncties of sociale activiteiten (Sijbers, 2009; Urban Catalyst, 2003). In vrijwel alle gevallen is er een laag financieel risico en wordt de ruimte een testlocatie voor experimentele nieuwe functies. Deze (succesvolle) experimenten met een laag budget zijn vaak pioniers op het gebied van cultuur en kunst (Urban Catalyst, 2003). Tijdelijke interventies die succesvol blijken, kunnen zich blijvend vestigen en een toegevoegde waarde leveren aan de stedelijke omgeving (Bruijning, 2016). Een bekend voorbeeld is de Eiffeltoren in Parijs. Een tijdelijke interventie, gebouwd in 1889 en gepland om twintig jaar later weer gesloopt te worden, die uitgegroeid is tot permanent symbool (Bruijning, 2016).

Ondanks het veelvuldig gebruik van het begrip ‘tijdelijk gebruik’ is er geen eenduidige definitie (Sijbers, 2009). Sijbers (2009, p.12) komt na het vergelijken van een grote hoeveelheid (inter)nationale literatuur tot de volgende definitie:

“Het gebruik van een leegstaande ruimte of onbenut gebied, voor korte tot middellange duur, op een wijze die niet in verbinding staat met de oorspronkelijke functie. En die tot de komst van de (al dan niet bekende) definitieve functie een positieve bijdrage levert aan het gebied. Deze functies kunnen ontstaan zonder dat daarvoor verandering van ruimtelijke ordening regelgeving noodzakelijk is”

Wellink (2008) gebruikt voor tijdelijke functies termen die verwijzen naar het op gang brengen of aan de gang houden van een proces; als aanjager, katalysator, accelerator, trekker, vliegwiel en ankerproject. Tijdelijke functies dienen als een stadium van gebruik met kans op nieuwe (ongeplande) activiteit, in de overgangsperiode van de oorspronkelijke naar toekomstige functie (Sijbers, 2009; Urban Catalyst, 2003; Wellink, 2008).

Erfgoed en tijdelijk gebruik

Het onzekere, ongeplande en openlijke karakter van tijdelijk gebruik inspireert en werkt aantrekkelijk (Urban Catalyst, 2003). Tijdelijk gebruik kan een unieke identiteit creëren die bijdraagt aan een positief beeld van een plaats of stad, waardoor deze meer kans heeft op slagen (Bruijning, 2016; Yuen, 2005). Erfgoed kan hier uitermate geschikt voor zijn vanwege de waardevolle historische elementen die een onderscheidende rol hebben (Bruijning, 2016; Thomassen, 2013). Tijdelijk gebruik gaat de negatieve effecten van leegstand tegen en maakt het potentieel van een locatie op korte termijn duidelijk (Bruijning, 2016).

Tijdelijk gebruik kenmerkt zich vaak door ‘bottom-up’ initiatieven en experimentele functies. Dit biedt veel kansen en mogelijkheden voor verschillende partijen (Thomassen, 2013). Een gebouw of gebied kan zo op een nieuwe manier in de markt worden gezet en daarmee aantrekkelijk worden gemaakt voor investeerders, terwijl leegstand tegen wordt gegaan (Blumner, 2006; Bruijning, 2016). Het ontstaan van vernieuwde aandacht voor een gebouw of gebied kan de basis vormen voor commerciële interesse. Op deze manier kan tijdelijk gebruik een waardevol element zijn voor de identiteit van een gebied en uitgroeien tot definitieve functie of de basis vormen voor herbestemming (Blumner, 2006; Bruijning, 2016; Sijbers, 2009; Urban Catalyst, 2003).

Samenvattend

Tijdelijk gebruik kent diverse verschijningsvormen binnen functies als wonen, werken, vrije tijd of sociale activiteiten (Urban Catalyst, 2003). Tijdelijke functies dienen als een stadium van gebruik met kans op nieuwe (ongeplande) activiteit, in de overgangsperiode van de oorspronkelijke naar toekomstige functie (Sijbers, 2009; Urban Catalyst, 2003; Wellink, 2008). Tijdelijk gebruik gaat de negatieve effecten van leegstand tegen en maakt het potentieel van een locatie op korte termijn duidelijk (Bruijning, 2016). Tijdelijk gebruik kenmerkt zich vaak door ‘bottom-up’ initiatieven en experimentele functies. Dit biedt veel kansen en mogelijkheden voor verschillende partijen en kan de basis vormen voor commerciële interesse (Blumner, 2006; Thomassen, 2013). Op deze manier kan tijdelijk gebruik (van erfgoed) een waardevol element zijn voor de identiteit van een gebied en uitgroeien tot definitieve functie of de basis vormen voor herbestemming (Blumner, 2006; Bruijning, 2016; Sijbers, 2009; Urban Catalyst, 2003).

Discussie

In de literatuurstudie is onderzoek gedaan naar onze verwachting dat het behoud van erfgoed waardevol kan zijn voor een gebied. De hypothese die hierbij is opgesteld luidt als volgt: 'waarom is het behoud van erfgoed waardevol voor een gebied?'. Om de hypothese te toetsen is het onderzoek opgedeeld in vier gebieden; erfgoed, ruimtelijke identiteit, herbestemming en tijdelijk gebruik.

De verwachting dat het behoud van erfgoed waardevol kan zijn voor een gebied komt voort uit onze persoonlijke ervaring met het herbestemmen van erfgoed. De (omvangrijke) locaties die wij door de jaren heen hebben bezocht zoals de Honig Fabriek in Nijmegen, de DRU Cultuurfabriek in Ulft, De Strijp-S in Eindhoven of het Schieblock in Rotterdam zijn voorbeelden van vergeten gebieden die door herbestemming of tijdelijk gebruik weer belangrijk zijn geworden voor de stad (Thomassen, 2013). Op deze locaties viel op dat, bij een gebrek aan een duidelijk plan, de locaties leken op te bloeien en de bewoners, ondernemers en toeristen het gebied weer omarmden. Er wordt in alle gevallen gebruik gemaakt van de karakteristieke eigenschappen van het erfgoed. In plaats van nieuwbouw, waarbij het oude karakter verloren gaat, is er gebruik gemaakt van het erfgoed en zijn kwaliteiten. Een bierbrouwerij in een oude fabriek, waar de oorspronkelijke ketels nog in het zicht staan, benadrukt het verleden en is tegelijkertijd een passende invulling voor een fabriek waar anders woningen gebouwd worden. Erfgoed lijkt ook een positief effect te hebben op de identiteit van een gebied. Het toch al aanwezige erfgoed, de sporen uit het verleden, krijgt een nieuwe functie die vervolgens ook een positief effect op de wijk lijkt te hebben. Een ogenschijnlijk vergeten locatie blijkt in veel gevallen toch belangrijk te zijn voor een stad en zijn bewoners.

Uit ons literatuuronderzoek blijkt dan ook dat herbestemming of tijdelijk gebruik een positief effect heeft op de ruimtelijke identiteit van het gebied (Reinders, 2005). In de meeste gevallen ontstaat er een vernieuwde identiteit doordat gebouwen niet langer leegstaan en de plaats weer meedoet in de stad. Erfgoed, dat betekenis geeft aan het verleden en de identiteit van het gebied, vergroot vervolgens deze ruimtelijke identiteit waardoor een herbestemming meer kans heeft op slagen (Ennen, 2014; Rass, 2008; Yuen, 2005). Erfgoed maakt met name steden met historische overblijfselen aantrekkelijk voor toeristen en vormt daarmee een belangrijke bron van inkomsten, waarmee

het naast een positief effect op de ruimtelijke identiteit ook economisch van waarde is.

Herbestemmen of tijdelijk gebruik maken van erfgoed kan dus inderdaad van waarde zijn voor een gebied (Blumner, 2006; Bruijning, 2016; Sijbers, 2009; Steenhuis, 2012 Urban Catalyst, 2003).

Evaluatie

Het literatuuronderzoek heeft zich gefocust op de bekrachtiging van de vooraf opgestelde hypothese: 'waarom is het behoud van erfgoed waardevol voor een gebied?'. Hierbij hebben we veel literatuur opgezocht die onze verwachting ondersteund. We hebben de literatuur vervolgens getracht samen te vatten op een wetenschappelijke manier waarbij elke bewering onderbouwd is. Terugkijkend op ons onderzoek en na overleg met onze begeleiders, beseffen we dat we naast het pro-herbestemmen kamp ook het andere anti-herbestemmen kamp wat beter hadden kunnen toelichten. In ons enthousiasme naar het zoeken van literatuur die de hypothese bekrachtigd is de andere kant onderbelicht gebleven. Argumenten om erfgoed niet te behouden zijn er genoeg. Zo kan erfgoed toekomstige ontwikkelingen in de weg staan, of kan het behoud van erfgoed slecht zijn voor het milieu. Doordat het literatuuronderzoek een onderdeel van ons afstuderen is en wij ons verder willen focussen op het ontwerp en de technische uitwerking, hebben wij besloten na de evaluatie hier niet verder op in te gaan. Het literatuuronderzoek bestaat uit voldoende literatuur die onze hypothese bevestigt om daarmee een gedegen onderzoek af te leveren

Literatuurlijst

Erfgoed

- Aplin, G. (2002). Heritage; identification, conservation and management. South Melbourne: Oxford UP.
- Archeologie en monumenten gemeente Nijmegen. (2013). Nota Cultureel Erfgoed. Nijmegen.
- Astrid Rass, S. v. (2008). Cultureel erfgoed en hedendaagse kunst. Opgehaald van Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling:
http://durftcombineren.slo.nl/ariadne/loader.php/projects/slo/slo2/site/downloads/2008/Cultureel_20erfgoed_20en_20hedendaagse_20kunst.pdf/
- Boer, T. d. (2011). Kiezen voor Karakter. Leiden: Drukkerij De Bink bv.
- Duparc, F. (1975). Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Gorp, B. v. (2003). Historisch en geografisch erfgoed in toeristische beeldvorming. Delft: Eburon.
- Graham, B., Ashworth, G., & Tunbridge, J. (2000). A Geography of Heritage. New York: Hodder Headline Group.
- Grijzenhout, F. (2007). Erfgoed - De geschiedenis van een begrip. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kuypers, J., & Wiss, S. (2009). Beter beleven van erfgoed. Wijk bij Duurstede: Nederlandse Kastelenstichting.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap. (2008). Een lust, geen last. Visie op modernisering van de monumentenzorg. Den Haag: Sdu.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2017). Erfgoedbalans. Den Haag: Xerox/OBT.
- Overheid. (2015). Erfgoedwet. Wassenaar.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (2013). Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Identiteit

- Bauman, Z. (2001). Identity in the globalizing World. Social Anthropology , 121-129.
- Blommaert, J. (2002). Stad en identiteit. In V. D. Walle, Strax: jeugdwerk verkent de toekomst (pp. 179-183).
- Ennen, E. (2014). Identiteit stimuleert gebiedsontwikkeling. In M. Bovens, & C.-J. Pen, De wijde blik (pp. 47-50).
- Hauge, A. L. (2007, Maart 1). Identity and place: a critical comparison of three identity theories. Architectural science review .
- Kalandides, A. (2012). Place Branding and Place Identity. An integrated approach. Trafter Journal (43).
- Metaal, S. (2012). Ruimtelijke identiteit: een kritische beschouwing. Rooilijn , 45 (2), 84-91.
- Reinders, L. (2005). De verbeelding van een nieuwe stad: identiteitsstrategieën in de stedelijke herstructurering . Corpoveniste.
- Reinders, L. (2005). Identiteit, ruimte en de emotionele logica van een post-industriële stad. Agora (2).
- Routledge encyclopedia of philosophy. (2017, Maart 28). Online encyclopedie.

Steenhuis, M. (2012). Duurzaam herbestemmen van erfgoed heeft de toekomst. Rotary Magazine, 20-21.

Van Dale. (2017, Maart 28). Dikke Van Dale online woordenboek.

Yuen, B. (2005). Searching for place identity in Singapore. 197-214.

Herbestemming

Boei. (2014). De financiële puzzel bij herbestemming.

Conejos, S., Langston, C., & Smith, J. (2011). Improving the implementation of adaptive reuse strategies for historic buildings.

Hek, J., & Geraedts, R. M., Kamstra, J. (2004). Herbestemmingswijzer. Delft: Publikatiebureau Bouwkunde.

Plevoets, B., & Cleempoel, K. V. (2011). Adaptive reuse as a strategy towards conservation of cultural heritage. Belgium: PHL University College & Hasselt University.

Rijksadviseur Cultureel Erfgoed. (2008). De oude kaart van Nederland, leegstand en herbestemming. Den Haag: Atelier Rijksbouwmeester.

Rijksdienst van Cultureel Erfgoed. (2017). Herbestemming. Opgehaald van Cultureel Erfgoed:

<https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/herbestemming>

Steenhuis, M. (2012). Duurzaam herbestemmen van erfgoed heeft de toekomst. (R. magazine, Interviewer)

Tijdelijk gebruik

Blumner, N. (2006). Planning for the unplanned: tools and techniques for interim use in Germany and the United States. Occasional Papers

Bruijning, S. (2016). Is temporary the new permanent. Research.

Kompier, V., & Cevaai, M. (2011). Tijdelijk ruimtegebruik: kansen en onmogelijkheden. Rooilijn, 44 (6), 440-447.

Sijbers, S. (2009). De waarde van tijdelijke functies. Thesis.

Thomassen, W. (2013). Van plaats naar plek. Thesis.

Urban Catalyst. (2003). Strategies for temporary uses - potential development of urban residual areas in European metropolises. Publication.

Wellink, J. (2008). Met een incubator gaat het beter. Thesis.

Yuen, B. (2005). Searching for place identity in Singapore. 197-214.